

ארכיאולוגית, וחוק זה אף הרחיב ב־1938 את תחולתו על מרחבים עירוניים בארץ כולה, שכללו שטחים ציבורים פתוחים, אולם על אף כל זאת לא ייחד תשׁוׁר מת לב של ממש לשמירתם של ערכי נוף וטבע, ועשה פחות מדי לשמירת המורשת ההיסטורית היהודית. נקודת המוצא של השלטון המנדטורי היתה בעיקר רסטורטיווית במגמה להשתמש בשמורות טבע כדי למנוע את הפיתוח האורבאני הנרחב, במיור חד בקרב האזורים שהיו מאוכלסים ביהודים.

מטרתו של הספר שלפנינו היא לבחון את תהליך בנייתם של הכלים המוסדיים לשמירתם וטיפוחם של ערכי הנוף, הטבע והמורשת ההיסטורית, להצביע על פעולותיה העיקריות של המדינה ולהבליט את התרומה שהדימה מאז ייסודה ועד לאישורו של חוק גנים לאומיים ושמורות טבע בשנת 1963.

פעולותיה של המדינה בטיפוח הכלים למטרה זו לא זכו עד כה למחקר של ממש, והנה זכינו עתה לחיבור חלור צי בנושא זה המבוסס בעיקרו על חומר ארכיוני שנאסף מגנוי משרדי הממשלה והשוטח בפני הקורא את תולדות העשייה הממסדית בשימור ובפיתוח ערכי הטבע בישראל ואף את השתלשלות הפעילות הביורוקרטית שהיתה כרוכה בכך.

הספר כולל חמישה פרקים. הפרק הראשון מנתח את חלקו של אגף התכנון שבמשרד הפנים בסוגיות שמירת ערכי נוף וטבע והמורשת ההיסטורית. הפרק השני מתאר את חלקו של משרד החקלאות ואת החברה להגנת הטבע בפעולה זו. הפרק השלישי מתמקד בפעולותיה של הוועדה הבריךמשרדית לשיפור אתרים היסטוריים. חלקה של המחלקה לשיפור נוף הארץ ופיתוח אתרים היסטוריים מתואר בפרקי הרביעי, ואילו הפרק האחרון עניינו בתהליך חקיקת חוק גנים לאומיים ושמורות טבע בשנת 1963.

הספר מגולל נושאים מעניינים ומגוונים בתולדות העשייה הזאת. מסתבר, למשל, שעד לאישור חוק גנים לאומיים ושמורות טבע בשנת 1963 והקמת רשות הגנים ורשות שמורות הטבע לא היה גוף מוגדר שמתפקידו לטפל במכלול הבעיות הקשורות בפארקים הלאומיים ובשמורות. היתה אז אף תחרות בין משרדי הממשלה על שליטה וביצוע שהביאו לכך, שלא כל השטחים הראויים להיכלל בשימור היו למעשה מוגנים. אחד הגופים הפעילים במיוחד בנושא שימור ערכי הטבע היה החברה להגנת הטבע, שנוסדה בשנת 1954 ביוזמתם של חוקרי טבע וארץ מן האוניברסיטאות ומתכרי החברות הבוטנית, הוואולוגית, הגיאולוגית והגיאוגרפית, ופעולותיה התינהלו על דעתם ובפיקוחם של גופי מרע אלה. מספר חכמים ריה הגיע בראשית שנות ה־60 לכאלפים. פעילותה של החברה להגנת הטבע היתה אז וולונטרית ועסקה בעיקר בהסברה ובחינוך על מנת להגביר בקרב הציבור את המודעות לשמירת הטבע. בפני החברה עמדה, בין היתר, המ

הטבע על ערכיו הוא האמנות של אלהים", כדברי המשורר האיטלקי מן המאה ה־13 דנטה אליגיירי. לא ידועים לנו מקרים רבים בהיסטוריה, שבהם עם כובש ניגש מיד לאחר כיבוש חבל ארץ אל שימור ערכי הנוף והטבע שבו. באזורנו קרה הדבר בראשונה עם כיבושה של ארץ ישראל בידי הבריטים במלחמת העולם הראשונה בשנת 1918, ובפעם השנייה קרה הדבר לאחר תום מלחמת העצמאות של מדינת ישראל בשנת 1949. עם כיבוש שיה של ירושלים על ידי הגנרל אלגנבי בדצמבר 1917 הוא ציווה מיד להביא מאלכסנדריה אל העיר ירושלים את המהנדס ויליאם מקלין כדי שיקבע הנחיות לשימור ערכיה ההיסטוריים והקדושים של העיר. ואכן כך הוכנה תוכנית הפיתוח והשימור הראשונה של ירושלים באותם ימים, תוכנית שמטרתה היתה להחזיב את הבינוי בעיר ללא פגיעה בנופיה הייחודיים. היה זה אז הסימן הראשון בארץ לגישה מיוחדת אל הנוף והסביבה מצד כובשים ושלטים. גם לאחר סיומה של מלחמת העצמאות נתקב לו החלטות על ידי ממשלת ישראל לשמר את ערכי הנוף של ארץ ישראל, את המקומות הקדושים ואת ערכי הטבע לגוניהם. דומה, שהמסורת הבריטית בבניו ערים ושימור הסביבה אכן מצאה את המשכה החיובי בראשיתה של מדינת ישראל, ואולי נבע הדבר מעצם העובדה, שמתכנינה הראשונים היו בעלי עבר מקצועי מתקופת שרותם בממשלת המנדט הבריטית בארץ.

התופעה של שימור ערכי הנוף בארץ כבר בראשית שנות ה־50, היא יוצאת דופן משום שבאותה עת היתה הממשלה עסוקה מאוד בפעולות הפיתוח, קליטת העליה והבינוי למגורים למאות אלפי העולים שהגיעו לארץ. עם זאת לא נעלם גם הצורך לדאוג בעת ובעונה אחת לשמירת הנוף והטבע והצורך בשימור המורשת ההיסטורית, שפירושו היה פיתוח גנים לאומיים, פארקים ושמורות טבע, וכן שימור אתרים היסטוריים ושיפורם. פעולה ראשונית זו הביאה לאחר כעשור של שנים לחקיקת חוק גנים לאומיים ושמורות טבע תשכ״ג 1963, שהבטיח באופן חלקי את שמירתם של ערכי הנוף, הטבע ושל המורשת ההיסטורית לדורות הבאים. אמנם גם החוק המנדטורי הבריטי נתן את דעתו על הצורך בשימורה של המורשת, ופקודת בניין ערים המנדטורית משנת 1936, שהיתה בתוקף גם בראשיתה של מדינת ישראל כללה סעיפים שאיפשרו הגנה מיוחדת על אתרים ועל אזורים בעלי ערכי נוף וטבע ובעלי חשיבות

לעשר את הדחפור, יוסי כץ, הקמתם של הכלים המוסדיים לשמירת ערכי הטבע, הנוף והמורשת ההיסטורית של מדינת ישראל – הוצאת אוניברסיטת בר־אילן, 222 עמ', 2004.

טרה לשמירת הנופים המגוונים של הארץ והצלת בתי הגידול השונים למען המשך הקיום של מיני צמחים ובע"י החיים השונים בארץ. בשנת 1962 השלימו החברה להגנת הטבע והמדור לשמירת הטבע שבמשרד החקלאות סקר ארצי לקביעת אתרי שמורות, שבעקבותיו הוגשה לממשלה הצעה לשמורת הטבע בארץ, שהשתרעה על שטח כולל של כמאתיים קילומטר רבועים וכללו עשרות רבות של שמורות ייחודיות.

בשנת 1950 אף מונתה מטעם משרד ראש הממשלה ועדה בין משרדית לשיפור אתרים היסטוריים ושימור אתרי עתיקות ומונר מנטים היסטוריים. כבר בשנה הראשונה לאחד הקמת המדינה, ב-1949, פעלה היא למניעת הריוטן של הערים העתיקות יפו ועי

כו. הוועדה קבעה אז את המדיניות של השימור והשמירה על האתרים העתיקים, אך לא רק לצורכי מדע, כי אם בגלל העניין התרבותי והחינוכי הטמון בנכסים אלה הע" שויים לחנך את הציבור ולקרבו אל ידיעת עברו ותרבותו של עם ישראל וגם כדי להוות אמצעי למשיכת תיירים. ועדה זו קבעה, למשל, שאתרים היסטוריים ומונומנטים ייחשבו לרכוש הציבור ויועברו לרשות המדינה או לרשו"ת של גופים ציבוריים מוכרים; יישמרו כל המקומות הקדושים לכל הדתות ויינקטו הצעדים כדי שאתרים אלה יוכלו לשמש לעליה לרגל לבני הדתות השונות מן הארץ ומחוץ לארץ; במסגרת הטיפול באתרים היסטוריים והמקומות הקדושים יכללו גם אתרים היסטוריים מן העת החדשה; העיר עכו, חלקים מצפת, טבריה, לוד ורמ"לה, וכן הכפרים אקרית ותרשיחא ישומרו כמות שהם; יחידות אורבניות שלמות בערים תשומרנה מתוך התחשבות בצורכי ודחבתן והתפתחותן של ערים; המקומות המקודשים יהיו נכס היסטורי ותרבותי, ולפיכך יש להי" מנע מהדיסתם של בניינים מקודשים ועוד.

מתלקה לשיפור נוף הארץ, שהוקמה בשנת 1955 במי שרד ראש הממשלה, עסקה אף היא בנושא הפיתוח והשי" מור של אתרים. במסגרת פעולותיה החליטה על עבודת חשיפה, ניקוי, שיפוץ, גידור, גינון, סימון ושילוט של אתרים וסלילת דרכי גישה אליהם. עבודות ראשוניות שנעשו אז היו במצדה, בעכו ששם שוחזרו מבנים היסטוריים ותוקנו החומות, כפר ברעם, בית אלפא, קיסריה, בית שערים, הד ציון, מגדל צדק, קבר הורדוס, בית גובי ריון, בית ידה, קבר הרמב"ם בטבריה ועוד. כהשלמה לפי עולות אלה הכין במחצית דאשונה של שנות ה-60 אגף התכנון שבמשרד הפנים סקר שדה ראשון על אתרי העת

החדשה הראויים לשימור, וזאת תוך התייעות בספרות היסטורית וגיאוגרפית רלוונטית, שהקיף כ-400 אתרים הראויים לשימור.

כל הפעולות מצד הממשלה וגופי ציבור שונים שצויינו לעיל, ורבות אחרות, הביאו בסופו של דבר לחקיקת חוק גנים לאומיים ושמורות טבע, תשכ"ג 1963, שנועד להסדיר את יעודם, את הכשרתם ואת ניהולם של השטחים בתור גנים לאומיים שישמשו כמקומות נופש, בידור, לימוד הטבע ותולדות הארץ, וכן ליצור במסגרתם של שמורות הטבע ושל ערכי הנוף והטבע, החי והצומח, מקומות בעלי ערך מדעי, התרבותי, אסתטי וחינוכי בעבור האוכ"ל לוסיה. בעקבות החוק הוכנה תוכנית ארצית לפארקים לארמיים ושמורות טבע, פרי עבודה של שנים רבות. היא כללה כ-1.9 מיליון דונם של שמורות טבע ונוף, יערות נרחבים לצורכי נופש, פארקים אזוריים, שטחי נופש מתורבתים, אתרים היסטוריים, תלים ומקומות עם מבנים ציוריים, שהיו כ-9.3% משטח מדינת ישראל.

על אף כל האמור לעיל יש לציין, שתודעת הצורך בדבר שמירתם ופיתוחם של ערכי נוף וטבע לא היתה רק נחלתם של הגופים הממסדיים. מהלכים רבים בנושאים אלה הובילו דווקא משוגעים לדבר, מתכננים, אדריכלים ואנשים פרטיים בעלי עניין, שרצו בעיקר במתן עדיפות של פיתוח למקומות ולאזורים עלי הוות יהודית, וכן לשימורה של המורשת ההיסטורית, ואילו האזורים מן התקופה החדשה קיבלו אצלם עדיפות מועטת בלבד.

מכל מקום, לפנינו פרשה מעניינת על מאבקם של גופים, מוסדות ואנשים בעלי רצון עז לשימור ערכיה היסטוריים של הארץ, המציין את ההש"גיה המרשימים של המדינה עם ראשית הקמתה. פרופ' יוסי כץ מאוניברסיטת ברא"ל, מומחה בחקר ההיסטוריה המורנית של ארץ ישראל ומדינת יש"ר אל הוסיף במחקרו זה נדבך חשוב בלימוד ובהבנת תקומתה של מדינת ישראל, וזאת כהשלמה למחקריו הקודמים על המדינה בדרך והתוכניות הציגות לח"לוקת ארץ ישראל ולהקמת המדינה, מורשת הקרן הקיימת לישראל והחלת עקרונותיה במדינת יש"ר אל, על חזית הקרקע ומאבקה של הקק"ל בטרם מדינה ועוד. חובבי טבע וסביבה, חברי הגופים היורדים קים וכל המתעניינים בתולדות ראשיתה של מדינת ישראל, ימצאו בספר חשוב זה עניין מדעי והיסטורי רב ומרתק.

